

Petsamo: lähialue vai menetetty alue?

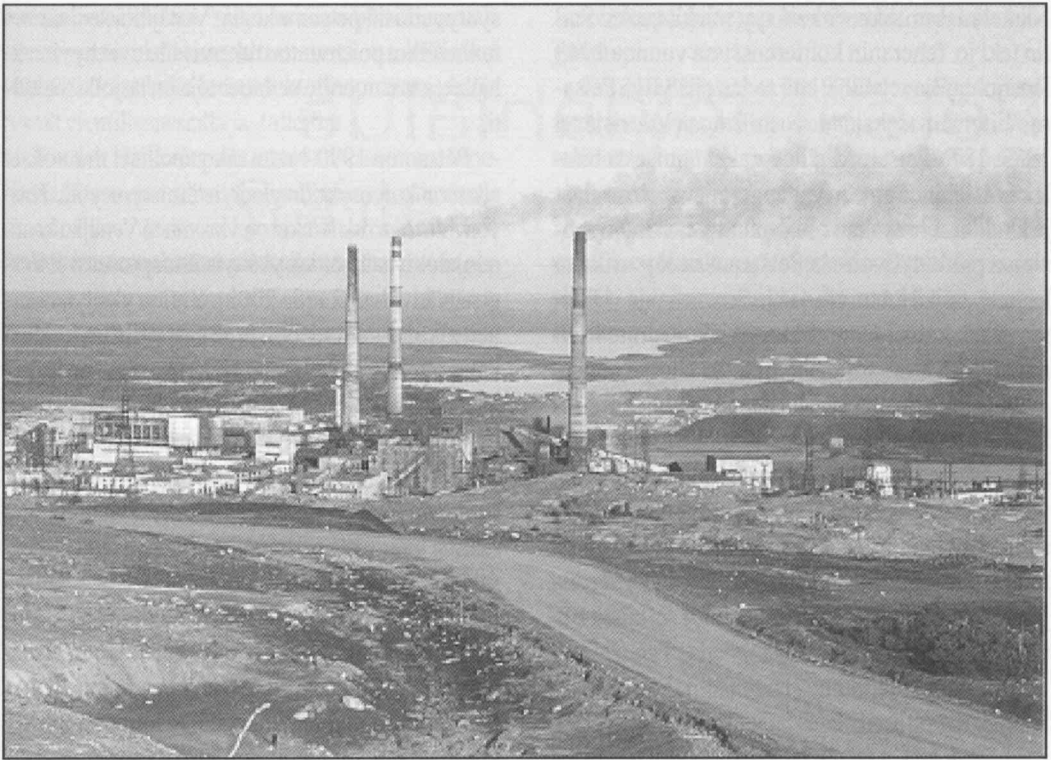
V e s a R a u t i o

Artikkelin tarkoituksena on tarkastella lähialuekustelua pohjoisen ja periferisen Petsamon alueen näkökulmasta. Tämä on nähdäkseni tarpeellista, koska kuten muussakin yhteiskunnallisessa aluekeskustelussa, päähuomio keskittyy aina suurten hallinnollisen keskusten ympärille: Suomessa lähialuealuekeskustelu on maantieteellisesti yhtä kuin Karjalan tasavalta ja Pietari. Sen sijaan Murmanskin oblastin rooli tässä keskustelussa näyttäytyy lähinnä vaihtoehtoisina kaasu- ja öljyputkilinjoina, joita länsimaiset konsultit piirtelevät karttoihinsa. Näillä eri suunnitelmavaihtoehdoilla ei tosin ole juuri lihaa luittensa ympärillä, koska päätökset tekevät Venäjällä Gazprom/Rosneft -yhtiöt, ja viimeisimmän päätöksen mukaan putkilinjoja ei vedetä ainakaan vuoteen 2015 mennessä mihinkään (esim. Ignatjev 2003; Salmi 2003). Barentsin meren valtaviin kaasu- ja öljyesiintymien hyödyntäminen näyttää siis edelleen lykkääntyvän, mikä luultavasti vähentää entisestään mielenkiintoa Kuolan niemimaata kohtaa.

Oma kiinnostukseni Murmanskin oblastia kohtaan alkoi vuonna 1998 – väitöskirjahankkeesta, jonka myötä muutin saman vuoden kesällä Petsamoon kenttätöihin. Tutkimukseni tavoitteena on tarkastella Venäjän kaivosteollisuuden sosio-ekonomista murrosta 1990-luvulla, ja kenttätyöalueeksi valikoitui Petsamon piirin kaksi kaivosyhdyskuntaa: Nikel ja Zapoljarnyi. Tutkimukseni sisältää laajan empiirisen haastattelulaineiston (n=813), joka kerättiin vuosina 1998-1999. Aineisto koostuu kaivosyhtiön johdon (Norilsk Nickel), kaivostyönteki-

jöiden ja julkissektorin edustajien haastatteluista. Kenttätöiden kautta Murmanskin alue, aluehallinto, akateemiset organisaatiot sekä alueen rooli Euroopan pohjoisen kehittämisessä ovat tulleet tutuiksi.

Suomen valtamediassa Murmanskin oblast näkyy silloin, kun toimittajat muistavat alueen ympäristöongelmat, meitä uhkaavan prostituution tai kun esimerkiksi sukellusvene Kursk upposi. Murmanskin ei lähialueena ole kiinnostava, koska se rajoittuu Suomen osalta maantieteellisesti pelkästään Lapin lääniin. Sieltä ei löydy Valamon tai Kižin tapaisia turistimagneetteja, eikä aluetta nähdä myöskään potentiaalisena markkina-alueena. Totta onkin, että Murmanskin oblastiin tuskin koskaan kehitty merkittävää massaturismia. Toisaalta alue on malmiesiintymiensä takia erittäin rikas, mikä ei konkretisoidu pelkästään potentiaalisena raaka-aine- tai investointialueena, joten se voisi näkyä myös venäläisten ja pohjoismaisten yritysten markkina-alueena. Esimerkiksi Petsamon alueella ihmisten keskimääräinen ostovoima on moninkertainen Karjalan tasavaltaan (ja Moskovaan) verrattuna, mikä johtuu kaivosteollisuuden maksamista korkeista palkkoista (Rautio 2003). Petsamon paikallistalous on kuitenkin lähes olematon: markkinat on, mutta tarjonta puuttuu. Tämä on seurausta Neuvostoliiton perinnöstä, sillä alle 200 000 asukkaan kaupungeista puuttuu monipuolinen palvelurakenne (Helanterä ja Tynkkynen 2002). Lisäksi Petsamossa toimivan kaivosyhtiön Pechenganickelin (Norilsk Nickel in tytäryhtiö) johto pyrkii tietoisesti monopolisoimaan alueen taloutta perustellen sitä tarpeella hallita yhdyskuntien kehitystä kokonaisvaltaisesti (Romanov 2001). Käytännössä kai-

Nikel vuonna 1998.

vosyhtiö pyrkii estämään uusien yritysten perustamisen alueelle.

Petsamon menetys – neuvosto aika

Jatkosodan päättänyt rauhassopimus merkitsi Petsamon menetystä. Sen menettivät kanadalainen kaivosyhtiö Inco, Suomen valtio ja ennen kaikkea paikalliset asukkaat. Muutamaa vangiksi jäänyttä (ks. esim. Kilkkinen 1997) lukuun ottamatta koko Petsamon alue evakuoitiin (Korpi 1999, 625), minkä seurauksena Neuvostoliitto sai ihmisistä tyhjentyn alueen, jonka infrastruktuurin vetäytyvät saksalaisjoukot olivat tuhonneet täydellisesti (Paasilinna 1992, 715).

Petsamon alueen menetys ei merkinnyt samantyyppistä traumaa suomalaisille kuin Karjalan menetyks, mutta paikallisille ihmisille kodin menetys oli alueen suomalaisen kauden lyhydestä huolimatta raskas (Kälkäjä 1999). Tästä eräänä esimerkkinä on edelleen aktiivisesti toimiva Petsamo-Seura ry, mutta alueen palauttamista ei Suomessa vaadi juu-

ri kukaan, toisin kuin Karjalaa. Taloudellisesti Petsamo (malmiesiintymät, satama Barentsin merelle sekä Barentsin meren öljy- ja kaasuesiintymät) olisi kenties ollut Suomelle Karjalaa tärkeämpi, mutta kulttuurisiteet lienevät kuitenkin taloudellisia vahvemmat. Viime vuosisadan alkupuolen kansakunnan rakentajat (esim. Samuli Paulaharju) romantiisoivat Petsamon luontoa liittäen alueen kiinteäksi osaksi Suomea, minkä lisäksi poliitikot (Paasikivi ja Tanner) olivat valmiita Tarton rauhassa 1920 ”myymään” osia Karjalasta varmistaakseen Petsamon liittämisen Suomeen. Tästä huolimatta Petsamo pysyi koko suomalaisen kautensa ajan periferisenä, löysänä osana Suomea, etenkin kun alueen kaivoslisenssi myytiin kotimaisen pääoman puutteessa kanadalaiselle kaivosjättille Incolle (Vahvola 1999, 285).

Petsamon neuvostoliittolainen kausi on malliesimerkki maan teollistamisesta ja urbanisoitumisesta. Petsamo jälleenrakennettiin sodan raunioilta muutamassa vuodessa, mikä johtui Neuvostoliiton jälleenrakentamiseen tarvittuista nikkelimalmista.

Nikkelimalmi olikin tärkein syy, minkä vuoksi Stalin teki jo Teheranin konferenssissa vuonna 1943 länsijohtajille selväksi, että sodan päätyttyä Petsamo liitetään osaksi Neuvostoliittoa (Vuorisjärvi 1989, 187). Petsamon jälleenrakentamisesta huolehtivat lähinnä alueen vallanneet neuvostosotilaat ja Uralilta siirretyt kaivosasiantuntijat. Stalinin suositama pakkotyövoimaa Petsamossa ei juurikaan käytetty, mikä johtui Norjan ja Suomen rajan läheisyydestä. Lähialuepolitiikka sai siis ensimmäisen muotonsa.

Petsamosta tuli osa Murmanskin oblastin sotilasaluetta, mikä merkitsi käytännöllisesti katsoen alueen sulkemista aina vuoteen 1991 saakka. Neuvostoliiton romahdus ei ole muuttanut Petsamon sotilaallista statusta, mutta raja Norjaan on nyt kuitenkin auki. Suomen vastaisella rajalla ei sen sijaan ole virallista raja-asemaa eikä sellaista ole vakavasti edes suunnitteilla.

Rakenteelliset muutokset 1990-luvulla

Petsamon piiri on hallinnollisesti osa Murmanskin oblastia. Neuvostoliiton romahdettua Petsamossa asui noin 60 000 ihmistä ja heistä 13 000 työskenteli kaivosyhtiön palveluksessa. Suurimmalla osalla petsamolaisista ei ollut kiinteitä sosiaalisia siteitä alueeseen, sillä Neuvostoliiton aikana Petsamon kaltaisille alueille muutettiin vain muutamaksi vuodeksi parempien palkka-, eläke- ja lomaetujen takia. Nämä edut poistuvat jokseenkin välittömästi 1990-luvun alussa. Neuvostoliiton romahduksen myötä alue menetti taloudelliset houkuttimensa, minkä myötä Petsamo on 1990-luvulla menettänyt noin 25% asukkaistaan. Ihmiset ovat muuttaneet takaisin kotiseuduilleen eri puolille Venäjää, kun alue ei enää tarjonnut Neuvostoliiton aikaisia etuja. Toisin kuin länsimaisissa rakennemuutosyhdykskunnissa Petsamossa poismuuttajat ovat alueen keskiarvoja vanhempia ja huonommin koulutettuja. Petsamossa vanhemmilla sukupolvilla on taloudellisia (asunto) ja sosiaalisia siteitä (sukulaiset) Venäjän muissa osissa, joten heille poismuuttamisen kynnys on matalampi kuin nuorille, joista osa on

syntyperäisiä petsamolaisia. Venäjällä sosiaaliset turvaverkot poismuuton tukemiselle ovat hyvin vähäiset, joten nuorille vaihtoehtoja on tarjolla niukalti.

Petsamon 1990-luvun rakenteelliset muutokset alkoivat kaivosyhtiön yksityistämisen myötä. Kaivosyhtiö Norilsk Nickel on yksi niistä Venäjän kruununjalokivistä, joiden yksityistämisen prosessi ei kestä päivänvaloa (Rautio 2003). Yhtiön yksityistämisen alkoi vuonna 1995, ja se saatettiin päätökseen kaksi vuotta myöhemmin. Nykyään yhtiö on kokonaan yksityistetty, ja sen pääomistaja on teollisuusrahoitusjätti Interros, jonka takana on yksi Venäjän oligarkeista, Vladimir Potanin. Yksityistämisen prosessin alkuvaiheessa Potanin toimi Venäjän federaation hallituksessa taloudesta vastaavana ensimmäisenä varapääministerinä. Prosessin edetessä Potanin sai hallituksesta potkut, mutta yli 60% Norilsk Nickelin osakkeista päätyi kuitenkin Interrosyhtiön haltuun. Norilsk Nickelin yksityistämisen prosessi on valtakunnansyöttäjän toimesta pyritty kumoamaan, mutta duuma äänesti hankkeen nurin.

Yksityistämisen prosessin myötä yhtiössä alkoi rankka saneeraus, joka koski päätuotantoaluetta (Siperia), yhtiön kaikkia tytäryhtiöitä sekä toimivaa johtoa. Saneerauksen myötä ensimmäiseksi sai lähteä yhtiön korkein johto ja sen jälkeen vuosittain keskimäärin 10 000 työntekijää. Viime vuosikymmenen puolivälissä yhtiöllä oli noin 160 000 työntekijää, mutta viime vuonna luku oli alle 90 000. Saneerausta ei ole kuitenkaan tehty kuuntelematta työntekijöitä tai julkista sektoria, vaan se on pyritty toteuttamaan luontaisen poistuman ja jossain määrin myös poismuuttoa tukevien ohjelmien kautta. Yhtiön johto on siis pyrkinyt rationaaliseen saneeraukseen, mikä on ollut järkevää, koska se ei kaippaa konflikteja työntekijöiden tai valtion kanssa. Vaikka yhtiöllä on läntisiin kilpailijoihin verrattuna edelleen lähes kymmenkertainen määrä työntekijöitä, on samaan aikaan akuuttia tarvetta nuorille kaivoseksperteille (Romanov 2001). Lisäksi yhtiön on tultava toimeen myös valtion kanssa, koska Venäjän lainsäädäntö ei edelleen salli maanomistusta. Sen vuoksi myöskään kaivoksia ei ole

mahdollista omistaa. Yhtiö on siis riippuvainen valtion myöntämistä kaivoslisensseistä, minkä lisäksi valtio säätelee koko kaivossektorin toimintaedellytyksiä vientilisensseillä ja -tulleilla.

Norilsk Nickelin päätuotantoalue sijaitsee Siperiassa Krasnojarskin alueella. Petsamon toiminnot muodostavat vain noin kymmenen prosenttia yhtiön koko tuotannosta, minkä takia Murmanskin oblastissa toimivat tytäryhtiöt ovat jääneet 1990-luvulla vähälle huomiolle etenkin investointien osalta. Murmanskin oblast ei ole yhtiön johdolle kiinnostava toimialue senkään takia, että Norjan ja Suomen rajat aiheuttavat ympäristönsuojelupaineita, joihin Venäjällä ei ole totuttu. Etenkin norjalaisen vaatimuksesta Nikelin kaupungissa sijaitsevan sulaton rikkidioksidipäästöjä on vähennetty vuosittaisesta 400 000 tonnista lähes puoleen. Sen sijaan yhtiön Krasnojarskin alueen päästöistä ei puhu kukaan, vaikka ne ovat yli kymmenkertaiset (ks. esim. Kämäri 1998, 625).

Petsamon nykytila

Petsamon alue ei ulkoisesti näytä oleellisesti muuttuneen sitten neuvostoajan. Alueen silmiinpistävin ominaisuus on kuumaiseman kaltainen rikkidioksidin kyllästämä musta tunturikenttä. Alueen asumis-, liikenne- tai palveluinfrastruktuuri ei ole juurikaan kohentunut, eikä alueen ihmisillä edelleenkaan ole kiinteitä valtioiden rajojen ylikäyviä yhteyksiä. Petsamon alueella kulkeva ulkomaalainen saa yhä epäileviä katseita osakseen, eivätkä petsamolaiset ole erityisesti innostuneet tutustumaan pohjoismaisiin naapureihinsa. Norjalaisen tutkijoiden, Erik Hansen ja Arnfinn Tønnessen, teettämä haastattelututkimus (n=416) osoitti, että seitsemän vuotta rajan aukeamisen jälkeen vain 4,3% petsamolaisista oli vierailut Suomessa tai Norjassa. Lisäksi vain 0,2% suunnitteli muuttavansa näihin maihin, vaikka Petsamon väestökato oli voimakasta juuri kyseisen tutkimuksen aikana. Vaikka Norjaan (Kirkkonieniemi) on matkaa vain 50 kilometriä, petsamolaiset tekevät mieluummin esimerkiksi ostosmatkansa Murmanskiin, jonne on junalla kahdeksan tunnin matka. Mentaalinen raja näyttää

Euroopan pohjoisessa olevan institutionaalista rajaa jyrkempi.

Se mikä Petsamossa on 1990-luvun aikana muuttunut, on kaivosyhtiön toimintaympäristö. Neuvostoliiton aikana Petsamon nikkeli tuotanto palveli maan sisämarkkinoita ja etenkin sotateollisuutta. Nykyään tuotannosta yli 90% menee länsivientiin, minkä myötä alueen kohtaloita säätelevät ensisijaisesti maailmanmarkkinahinnat. Norilsk Nickelin etuna on kuitenkin sen koko. Viime vuosikymmenen lopulla etenkin nikkelimalmien maailmanmarkkinahinta romahti, minkä myötä koko ala painui syvään lamaan. Norilsk Nickel onnistui selviämään kriisistä yksityistämisen prosessin myötä alkaneen kustannusten leikkausten ja toimintojen järjestyksen avulla. Nämä saneeraustoimenpiteet näkyivät Petsamossa voimakkaana poismuuttona ja työvoiman vähennyksinä. Viimeisen kuuden vuoden aikana Pechenganickel on vähentänyt työvoimaansa noin tuhannen työntekijän vuosivauhtia. Tällä hetkellä yhtiön palveluksessa on 7000 työntekijää ja johdon tavoitteena on päästä 5000:een. Länsimaissa vastaava yritys työllistäisi noin 2000 työntekijää (Rantanen 1999).

Tulevaisuuden haasteet

Eräät länsimaiset tutkimukset väittävät, ettei Neuvostoliiton teollisuuden palveluksessa ollut ylimääräistä työvoimaa, joka olisi pystytty irtisanomaan ilman tuotannon laskua (esim. Clarke 1998, 36). Norilsk Nickel on tutkimuksissani osoittautunut kuitenkin päinvastaiseksi tapaukseksi. Yhtiö on viimeisen kahdeksan vuoden aikana vähentänyt työvoimaansa lähes puoleen, mutta samaan aikaan sen tuotanto on noussut noin 40% ilman merkittäviä teknologisia investointeja. Itse asiassa yhtiöllä on edelleen tavoitteena jatkaa työvoiman vähentämistä lähemmäksi länsimaisia kilpailijoitaan. Tämä voi osoittautua kuitenkin vaikeaksi, koska Venäjällä yhtiöiden palveluksessa on runsaasti työntekijöitä tehtävissä, jotka länsimaissa perinteisesti kuuluvat julkissektorin alaan (esim. kunnallistekniikka, sairaalat ja päiväkodit). Norilsk Nickelin palveluksessa on edelleen noin 20 000 työntekijää, jotka

eivät ole tekemisissä itse kaivostoiminnan kanssa, ja heidän siirtäminen julkisen sektorin palvelukseen ei ole yrityksistä huolimatta onnistunut (Komrakov 1999). Osaksi tämän takia Venäjän pohjoisessa toimivien kaivosyhtiöiden työvoimakustannukset eivät ole, toisin kuin Venäjän osalla usein luullaan, länsimaihin verrattuna alhaiset. Esimerkiksi vuonna 2000 Norilsk Nickelin myyntitulot työntekijää kohden olivat huomattavasti pääkilpailijoita jäljessä (taulukko 1).

Taulukko 1. Norilsk Nickelin ja sen kolmen länsimaisen kilpailijan tuottavuus työntekijää kohden vuonna 2000 (ja vuonna 1999).

Yhtiö	Työntekijöitä	Tulot/ työntekijä US\$1000
Norilsk Nickel (Venäjä)	96 013	48 (27)
Falconbridge (Kanada)	6 234	320 (227)
Inco (Kanada)	10 143	288 (207)
Western Mining (Australia)	5 212	301 (278)

Lähde: yhtiöiden vuosikertomukset.

Raja- ja resurssialueen kansalaisyhteiskunta?

Petsamo on ja tulee jatkossakin olemaan resurssialue. Toistaiseksi sinne ei ole kehittynyt uutta monipuolista paikallistaloutta, kansalaisyhteiskunnan rakenteita tai pyrkimyksiä hyödyntää rajan läheisyyttä (Rautio 2003). Globalisaatioprosessia arvostellaan esimerkiksi väittämällä sen häivyttävän valtioiden rajat ja sen myötä kansalliset erityispiirteet (esim. Barnet and Cavanagh 2001). Toisaalta prosessi pikemminkin pyrkii hyödyntämään ja siten osaltaan korostamaan valtioiden rajoja (Webber 2000, 1168). Globaalisaation eräänä tavoitteena on hyödyntää valtioiden rajojen kautta muodostuneita institutionaalisia (lait, poliittiset järjestelmät, arvot ja asenteet) ja taloudellisia (työvoimakustannukset, tullit ja verot) eroja. Tähän tavoitteeseen

Petsamon osalta ei pyri kuitenkaan kukaan. Valtiot ovat luoneet runsaasti institutionaalisia esteitä rajanylityksille (esim. viisumi) sekä kaupalle (tullit) ja suorille investoinneille (esim. maanomistusoikeudet ja investointisuojaan puute). Toisaalta valtiolle ei alueellistumispuheista huolimatta ole löytynyt haastajaa Euroopan pohjoisilla alueilla. Murmanskin alueduuman johto näkee jatkossakin vahvan valtion paremmaksi vaihtoehdoksi kuin kehittyvän aluehallinnon (Sažinov 1999).

Petsamon alueen kansalaisyhteiskunnan rakenteet eivät ole juuri kehittyneet 1990-luvulla. Alueella olisi tarvetta ennen kaikkea vahvalle ammattijärjestölle kaivosyhtiön johdon vastapainoksi, mutta kehitys on ollut itse asiassa päinvastainen. Pechenganickelin johto on luonut oman yhtiökohertaisen ammattijärjestön, jonka neuvotteluasema on varsin heikko (Fomin 1999). Aiemmin yhtiön työntekijät kuuluivat alueelliseen ammattijärjestöön.

Aloittaessani tutkimukseni kenttätyöt 1998 suomalainen kaivosyhtiö Outokumpu Oy suunnitteli vakavasti etabloitumista Murmanskin alueelle yhteistyössä Norilsk Nickelin kanssa. Nämä suunnitelmat kariutuivat 1990-luvun lopun globaaliin kaivosalan kriisiin (maailmanmarkkinahintojen romahdus) ja toisaalta siihen, ettei Venäjän yritystoimintaympäristö ollut kehittynyt odotetulla tavalla. Venäjällä kaivosala ja etenkin länsivientiä harjoittavat yritykset ovat tiukasti valtion valvonnassa, koska se päättää kaivoslisensseistä ja vientiluvista. Lisäksi Venäjältä annetaan edelleen ulospäin viestejä, jotka eivät lisää luottamusta suoriin investointeihin. Tästä esimerkkinä on Venäjän rajavartiolaituksen vaatimus sulkea rajakaupungit. Murmanskin oblastin osalta tämä tarkoittaisi 72 paikkakunnan sulkemista ulkomaalaisilta (Valtavaara 2003). Tätä perustellaan, niin kuin montaa muutakin tiukennusta, tarpeella estää maahanmuutto kolmansista maista. Vaikka tällaiset vaatimukset eivät toteutuisikaan, ne eivät kuitenkaan anna positiivisia signaaleja investointeja suunnitteleville yrityksille: kannattaako investoida alueelle, jonka sulkemista ulkomaalaisilta suunnitellaan?

Petsamon alueen rooli Suomen lähialueena ei ole dramaattisesti muuttunut sitten neuvostoajan.

Rajaa ei ylitetä matkailun, kaupan tai investointien innoittamina. Petsamo oli vielä viime vuosisadan alussa ei-kenenkään maata. Valtioilla ei tuolloin ollut merkittävää roolia alueella, mikä merkitsi vapaata liikkumista ja kaupankäyntiä paikallisille ihmisille (Pomor-kauppa). Tilanne muuttui kun Petsamon luonnonrikkaukset keksittiin. Tämän seurauk-

sena alueesta on sodittu ja se on tuhottu useampaan kertaan. Neuvostoliiton hajottua Petsamon alue on saanut uusia kansallisia (kaivosyhtiö) ja ylikansallisia (globaalitalous) päätöksentekijöitä. Sen sijaan alueen paikalliset sosio-ekonomiset rakenteet ovat pysyneet kehittymättöminä.

Lähteet

- Barnet, Richard and John Cavanagh (2001), Homogenization of Global Culture. – *The Case Against the Global Economy: And a Turn Towards Localization*. Eds. Edward Goldsmith & Jerry Mander. London: Earthscan Publications, 169-174.
- Clarke, Simon (1998), Structural Adjustment without Mass Unemployment? – *Structural Adjustment without Mass Unemployment? Lessons from Russia*. Ed. Simon Clarke. Cheltenham: Edward Elgar, 9-86.
- Helanterä, Antti ja Tynkkynen, Veli-Pekka (2002), *Maantieteelle Venäjä ei voi mitään*. Jyväskylä: Gummerus.
- Ignatjev, Kirill (2003), Oblom s Prirazlomnym. – *Kurjer Nord Westj* 15-21.9.2003, 6.
- Kilkkinen, Hilma (1997), *Pitkä matka Siperiaan*. Helsinki: Otava.
- Korpi, Kalle (1999), Jatkosota Petsamossa. – *Turjanmeren maa: Petsamon historia 1920-1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 605-628.
- Kälkälä, Mirjam (1999), Petsamo muistoissa ja perinteessä. – *Turjanmeren maa: Petsamon historia 1920-1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 657-680.
- Kämäri, Jouko (1998), Acidifying Pollutants, Arctic Haze, and Acidification in the Arctic. – *AMAP Assessment Report: Arctic Pollution Issues*. Eds. Simon J. Wilson et al. Oslo: Arctic Monitoring and Assessment Programme, 621-659.
- Nielsen, Jens (1994), The Norwegian-Russian Neighbourhood in the North. – *The Barents Region: Security and Economic Development in the*

- European North*. Eds. Jan Åke Dellenbrant and Mats-Olov Olsson. Umeå: CERUM, 40-54.
- Paasilinna, Erno (1992), *Petsamo: Historiaa ja muistoja*. Keuruu: Otava.
- Rautio, Vesa (2000), Petsamo – ”Kaipaukseni maasta” globaalitalouden pyörteisiin. – *Terra* 112:3, 129-140.
- Rautio, Vesa (2003), *The Potential for Community Restructuring: Mining Towns in Pechenga*. Helsinki: Kikimora Publications (Tulossa).
- Salmi, Anitta (2003), Murmanskin tulevaisuus on öljy- ja kaasusatamassa. – *Pohjolan Sanomat* 27.8.2003, 7.
- Valtavaara, Marjo (2003), Venäjä haluaa rajoittaa ulkomaalaisten pääsyä rajakaupunkeihin. – *Helsingin Sanomat*, verkkoliite, 11.6.2003.
- Vuorisjärvi, Esko (1989), Petsamon nikkeli – ominaisarvoaan arvokkaampi metalli. – *Petsamon nikkeli: Taistelu strategisista metalleista*. Toim. Eugen Autere & Jaakko Liede. Hanko: Vuorimiesyhdistys, 174-188.

Haastattelut

- Fomin, Aleksander (1999), Murmanskin alueellisen ammattiliiton puheenjohtaja. Haastattelu Murmanskissa, 13.12.1999.
- Komrakov, Anatoli (1999), Norilsk Nickel, johtaja. Haastattelu Moskovassa 12.10.1999.
- Rantanen, Seppo (1999), Outokumpu Oy, projekti-päällikkö. Haastattelu Espoossa 27.9.1999.
- Romanov, Jevgeni (2001), Pechenganickel-kaivosyhtiön toimitusjohtaja. Haastattelu Murmanskissa 3.9.2001.
- Sažinov, Pavel (1999), Murmanskin alueduuman puheenjohtaja. Haastattelu Murmanskissa 7.6.1999.